

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय निबंध

सं. क्र. ५२२

भाष्य पुरुष

REFBK-0019170

REFBK-0019170

ज्ञान सुलासाठी—८

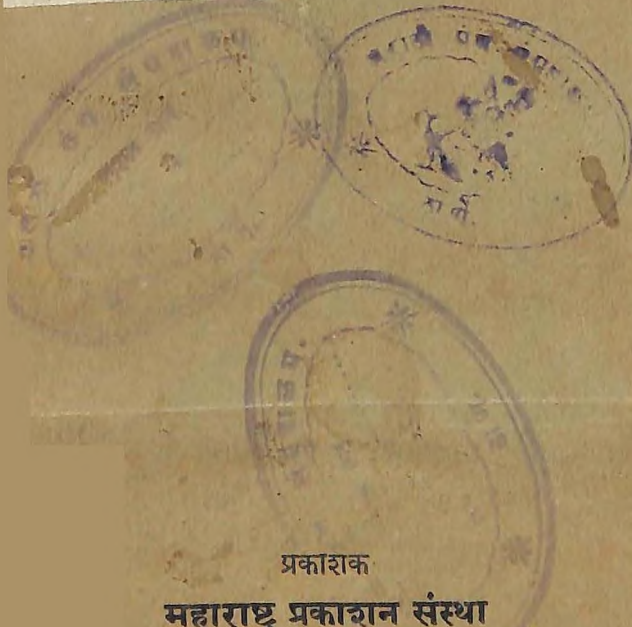
माग्य पुरुष

म. ग्रं. सं. ठाणे
पय <u>निबंध</u>
नं. <u>५२२</u>

खक

मन पोतदार

प्रकाशक

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था

गिरगांव मुंबई नं. ४

तयार होत आहेत

१

महात्मा गांधींच्या लहान मुलांसाठी गोष्टी

२

लो. टिळकांच्या लहान मुलांसाठी गोष्टी

३

ना. गोखल्यांच्या लहान मुलांसाठी गोष्टी

४

छत्रपति कै. शाहू महाराजांच्या
लहान मुलांसाठी गोष्टी

५

न्या. महादेव गोविंद रानडे यांच्या
लहान मुलांसाठी गोष्टी

प्रकाशक—गो. गो. अधिकारी,

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था

गोवर्धनभुवन, खेतवाडी, मुंबई नं. ४

मुद्रक—श्री. जी. जी. दिवाकर, इंदिरा प्रेस,

सदाशिव पेठ पुणे नं. २.

लहान मुलांसाठी—८

भाग्य पुरुष

नि. सि. २००५

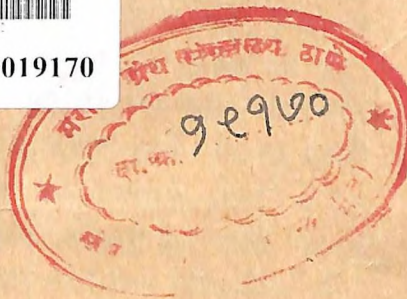
लेखक

प्रो. दत्तो वामन पोतदार

REFBK-0019170

REFBK-0019170

प्रकाशक

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था

गिरगांव मुंबई नं. ४

—: प्रकाशक :-

गोपाळ गोविंद अधिकारी

गोवर्धन भुवन, खेतवाडी मुंबई नं. ४

—: मुद्रक :-

गणेश गोविंद दिवाकर.

२७० सदाशिव, इंदिरा प्रेस, पुणे.

भाग्यपुरुष

विद्यार्थिमित्रानो !

जिकडे तिकडे पहा, हल्लीं काळ झपाट्याने बदलत आहे. शेदोनशें वर्षांपूर्वीचा कोणी एकादा मनुष्य जर आज येऊन हें आपलें जग पाहील तर तो फार चकित होईल ! आज त्याला चोंहीकडे यंत्रांची घरघर ऐकू येईल. जिकडे तिकडे मोठीं धांवपळ चाललेली आहे असें त्याला दिसेल आणि भांबावून जाऊन तो आपल्या मनाशीं म्हणेल “ अहो ! हे लोक करताहेत तरी काय ! बैलगाड्यांत फार कोणी बसतांना दिसत नाहीत. या नव्या पों-पों-गाड्यांत हे बसतात आणि सरकून डोळ्याआड होतात. या गाड्यांना ना बैल ना घोडे ! ही भुताटकी तर नव्हे ! हे इकडे काय दिसतें आहे ? केवढें उंच धुराडें हें ! यांतून धुराचे लोट निघत आहेत. इकडे आंत तर माणसें अगदीं मान वर न करतां सारखीं काम करताहेत. ओहो ! हे पहा कापडाचे ढीग ! अबबब ! ढीग कसले, डोंगरच हे ! आणि पलीकडे खडीवर लोखंडी पट्ट्या पसरून काय रस्ता केला आहे वाटतें ? आँ ? खरेंच ! या रस्त्यावरून भक्भक् करीत हें काय सपाट्यानें धांवतें आहे ? अरे, यांत माणसें भरभरून चाललीं आहेत कीं ! छे ! छे ! हें काय पहातो मीं ? तेंच हें जग ? कां मीं कोठें इंद्रलोकांत आहे ? कांहीं कळत नाही ! ”

बाहेरील जग सोडून तो मनुष्य घरांत शिरला तरी तेथें ही सगळाच बदल त्याचे दृष्टीस पडेल. लोकांचे पोषाख बदललेले, घरांची बांधणी बदललेली, इतकेंच काय रहाणीसुद्धां बदललेली पाहून तो अधिकच विस्मित होईल. नुसता विस्मित होईल असें नव्हे, तर त्यास कदाचित् फार दुःखहि होईल.

शेंदोनेशें वर्षांपूर्वीच्या मनुष्याची गोष्ट सोडा. खुद्द आपणच रोज किती तरी नवे चमत्कार पाहातो आणि ऐकतो. आकाशांतून निर्भयपणें आपल्या डोक्यावरून उडणारीं विमानें जेव्हां परवांच्या महायुद्धाचे वेळीं आपण पाहिलीं तेव्हां पहिल्या पहिल्यानें आपणा सर्वास केवढें आश्चर्य वाटलें ? शेंकडों लोकांचे थवेच्या थवे अजनहि 'अरे विमान ! बघा विमान ' अशी आरोळी उठली कीं गौळा होतात आणि आकाशाकडे टक लावून एकमेकांना खुणांनीं आकाशांत उंच उडणारीं आणि घारींप्रमाणें दिसणारीं तीं विमानें उत्सुकतेनें दाखवीत असतात. लौकरच, दहा पांच वर्षांत, आपण हिंदुस्थानांतून विमानांत बसून विलायतेला सफरी भुरकन् करून येऊं. पुर्वीं नुसतें पुण्याहून काशाला जावयाचें, तर मुलामाणसांची भेट घेऊन जड अंतःकरणानें माणसें प्रस्थान ठेवीत. मनांत शंका ही कीं 'न जाणो, पुनः गांठीभेटी होतील न होतील, आज तें काहीं नाहीं. हजारों लोक उठपळ मुंबईस जाऊन येतात. आणि विमानांचा सुळसुळाट झाला म्हणजे सहज मंडईत जाऊन यावें तसें आपण मुंबईस जाऊन येऊं. एवढेंच नव्हे, तर पुण्यांतील मंडळी सहज समुद्रस्नानाला मुंबईस जाऊन पुनः जेवायला घरीं हजर होतील आणि मुंबईच्या कोंदट हवेला कंटाळलेले जीव पुण्याच्या पर्वतीवर फेरफटका करून परत निजावयला मुंबई गांठतील !

वर वर्णिलेले फेरफाराचें चक्र फक्त घरादारांतूनच फिरतांना

आपणांस दिसतें असें नव्हे, तर आचारविचारांतसुद्धां अलिकडे विलक्षण क्रांति उर्फ बदल घडून आलेला आहे. पूर्वी विद्वान् लोकांची देखील देवाधर्मावर श्रद्धा होती; आतां लहानगीं पोरेंसुद्धां 'सबझूट' म्हणतांना आढळून येतात. हिंदुस्थानांत पूर्वीचे हिंदु, ब्राह्मण, क्षत्रिय वैश्य आणि शूद्र असे वर्ण मानीत; आज 'जाती नकोत' 'जाती मोडा' अशा हांका आणि आरोळ्या चोहोंकडून जोरजोरानें निघालेल्या ऐकूं येतात. पूर्वी स्त्रियांनीं शिकूं नये अशी एक समजूत जारी होती; आतां मुली खुशाल बी. ए. एम्. ए. होऊं लागल्या आहेत. पूर्वी परदेशाला कोणी जाऊन आला तर त्याला प्रायश्चित्त घेऊन मग जातींत घेत; आजकाल शेंकडों लोक बेलाशक परदेशाला जाऊन येतात आणि समजांत प्रतिष्ठेनें मिसळतात. असे एक ना दोन किती तरी प्रकार वर्णन करितां येतील. ही जी आचारविचार क्रांति चालू आहे तिच्यांतून आतां कोणी सुटणार नाही. कोणी तिच्या बाहेर राहूं म्हटलें तरी त्याला राहतां येणार नाही, एवढा तिचा जोर दांडगा आहे.

ही क्रांतीची लाट जोरानें आपल्या अंगावरून वहात असतां आपण काय करावें आणि कसें वागावें हा फार महत्त्वाचा प्रश्न आहे. 'जुनें सोडून नवें कां घेतलें ?' असें विचारलें तर पुष्कळ जण असें उत्तर देतात कीं, चार लोक करतात तें आम्ही करतो; यापलीकडे कांहीं नाही. पण आपण जें करतो तें कितपत बरोबर किंवा कितपत चूक याचा विचार कोणी फारसा करीत नाही. 'अमुक जुनी रीत सोडली त्याचें कारण तिच्यांत अमुक असा दोष आहे व जी नवी रीत घेतली तिच्यांत फलाणा फायदा दिसून आला.' असें ठासून सांगणारे तुमच्यांत किती आढळतील? उलट 'अमुक एक जुनी

चाल तुम्ही चालतां त्यापासून काय लाभ दाखवितां येईल आणि फायदा जर नसेल किंवाहुना त्यापासून तोटाच असेल तर ती चाल सोडीत कां नाही !' असा सवाल टाकला तर त्यालाहि किती लोकांकडून स्पष्ट उत्तर मिळेल ? बहुतेक मंडळी पुढीलप्रमाणें जबाब देऊन मोकळी होतील:—अहो ! कोण एवढा विचार करतो ? चारचौथे करतात, बोलतात, वागतात तसेंच आम्ही करतो, बोलतो आणि वागतो. तें बरें कां वाईट या पंचाईतीत आम्ही कांहीं पडत नाही.

मुलांनो ! पहा, पट्टें कां तुम्हांला हें उत्तर ? 'एवढा कोण विचार करितो ?' हें शेलपट उत्तर माणसांना शोभतें काय ? मनुष्यप्राण्या-जवळ आहे ? आणि इतरांजवळ नाही अशी कोणती अमोलिक चीज आहे ? बुद्धि आणि तिचा उपयोग करून विचार जर करावयाचा नाही, तर मनुष्यपदवी मिरविण्यांत अर्थ काय ? एवढ्या-साठीं माझें तुम्हांला असें आग्रहाचें सांगणें आहे कीं, आपण मनुष्य आहोंत; बुद्धि ही आपली मुख्य शक्ति आहे; तिचा उपयोग करून बरें काय, वाईट काय, भलें काय, बुरें काय, योग्य काय, अयोग्य काय, कर्म आणि अकर्म काय याचा तुम्हीं शांतपणें आणि गंभीरपणें नित्य विचार केला पाहिजे. विचार न करतां वागणें हें मनुष्याला कमीपणा आणणारें आहे असें समजा. त्यांतून जुना विचार बदलून नवा विचार त्याची जागा पटकावित असतां तर आपण फार जागरूक राहिलें पाहिजे आणि आपलेजवळील विचाराचें हत्यार जितकें तिखट व उजळ ठेवेल तितकें तिखट व उजळ ठेवलें पाहिजे.

विचाराचें हत्यार नीट पाजळण्यास शिकणें याचेंच नांव

खरें शिक्षण. शहाण्यांनीं जें बोलणें तें नेहमीं विचारानेंच बोललें पाहिजे आणि जें करणें तें नेहमीं विचारानेंच केलें पाहिजे. म्हणून श्रीसमर्थ रामदासस्वामी यांनीं अशा विचारी पुरुषांची स्तुति केली आहे. मनाच्या श्लोकांत ते म्हणतात:—

विचारुनि बोले विवंचूनि चाले ।

तयाचेनि संतप्त तेही निवाले ॥

बरें शोधिल्यावीण बोलों नको हो ।

जनीं चालणें शुद्ध नेमस्त राहो ॥ १३२ ॥

आपणांला बुद्धीची देणगी मिळालेली आहे खरी. परंतु ती एखाद्या बी प्रमाणें आहे. बीं जसें रुजत घालून वाढवावें लागतें तसेंच बुद्धीचें आहे. तिलाहि योग्य तें खतपाणी घालून वाढवावी लागते. जसें आपलें शरीर हें तुळतुळीत आणि जोमदार ठेवावयाचें असलें तर धुवूनपुसून स्वच्छ ठेवावें लागतें तसेंच बुद्धीचेंहि आहे. तिलाहि जोरदार ठेवावयाची असेल तर नेहमीं ती बाहेर काढून साफ ठेवली पाहिजे. आपलें तांब्याभांडें रोज उपयोगांत आणलें म्हणजे त्याच्यावर वारंवार हात फिरल्यानें तें जसें आरशाप्रमाणें उजळ राहतें तसेंच बुद्धीचेंहि आहे. ती सतत उपयोगांत ठेविली, तिला रोज काम दिलें, म्हणजे ती नेहमीं तयार राहून आपली सेवा करते. परंतु तसें न केलें तर एखाद्या पेटींत ठेवलेल्या भांड्याप्रमाणें तिला कीट चढेल किंवा बस्त्यांत बांधून ठेवलेल्या आणि कसरीनें खाल्लेल्या वस्त्रासारखी तिची दुर्दशा होईल. अशा बंदिस्तीनें आपली बुद्धि नासून जाईल. समजा, आपल्याजवळ पुष्कळ धन आहे, परंतु तें जर आपण नुसतें पुरून किंवा तिजोरींत ठेवून दिलें तर तें कसें वाढेल ? पण तेंच आपण जर व्यापारधंद्यांत घातलें तर

सहज वाढेल. तसेंच बुद्धीचेंहि म्हणतां येईल. बुद्धि जर नुसती बांधून ठेविली तर कृपणाच्या घनाप्रमाणें ती असली काय किंवा नसली काय दोन्ही सारखीच ! पण तीच जर आपण आपल्या भोंवतालच्या विषयांत पेरली तर उत्तम विचारांनीं कां फुलून निघणार नाही ? 'हें कां तें,' 'असें कां तसें,' अशा संशयाच्या भोंवण्यांत जे आपण सदां गरगर फिरतो ते जर बुद्धीचा पक्का आधार घेऊं तर हे भोंवरे फोडून सुखरूप पार होऊं; नाहीं तर गटंगळ्या खाऊन तळाशीं जाऊं !

मात्र होतां होईल तों स्वतःची बुद्धि स्वतःच चालविली पाहिजे. आपली बुद्धि दुसऱ्याचे हातांत देण्यापासून हितापेक्षां घातच अधिक होतो. दुसऱ्याची उसनवारीची भीक कितीशी कामाला येईल ? यासाठीं आजच्या उपदेशाचें पहिलें सूत्र असें ध्यानांत घरा कीं:—नेहमीं स्वतः विचार करावा.

आतां असा प्रश्न येथें येतो कीं, आपण बुद्धि आपली चालवावयाची हें पटलें, परंतु बुद्धि चालविण्यांत वाकबगारी कशानें येईल ? बुद्धि चांगली तीक्ष्ण होण्याला मुख्य उपाय म्हणजे मनन. कांहीं विषय पुढें आला कीं, स्वस्थ चित्तानें एकाग्रपणें त्याचें मनन करण्याची संवय ठेवावी. विषय कितीहि कठिण असेना कां, त्यावरच सर्व बुद्धीची शक्ति एकवटून मारा करावा कीं, विषयाची फळी हटकून फुटतेंच असा अनुभव आहे. सूर्याचे किरण सूर्यकांतमण्यांतून पलीकडे जातांना एका बिंदूवर एकवटतात, त्यामुळें एवढी उष्णता उत्पन्न होते कीं तीं कापूस जळून जातो. तसें बुद्धीचीं किरणें एखाद्या विषयावर पाडलीं कीं तीं त्यांतील कीट किंवा कठिणपणा जळून विषय साफ मोकळा आणि शुद्ध करून देतात. हें मनन

करण्याला एकांत असावा म्हणजे दुसरीकडे चित्त गुंतत नाही, दिव्याला वारे लागलें नाही म्हणजे त्याची ज्योत फटफटत नाही, आणि मग प्रकाश सारखा तेवत राहतो; तसेंच बुद्धि एकांतांत नेली म्हणजे न दळतां संथपणें काम देते. 'एकांतेर्वाण प्राणियांतें बुद्धि कैची' असा शेरा रामदासस्वामींनीं मारला आहे तो अगदीं बरोबर आहे. तथापि एकदा बुद्धीला संवय झाली म्हणजे मग गलबल्यांतसुद्धां तिकडे दुर्लक्ष्य करून तिचा लय होऊं शकतो. दिवा वाच्यानें जाऊं नये म्हणून हल्लीं जशीं कांचेचीं आणि तारेचीं टोपणें आपण बसवितों तसेंच संवयीचें टोपण बुद्धीवर बसविलें म्हणजे ती लोकांतांत देखील बिचकत नाही.

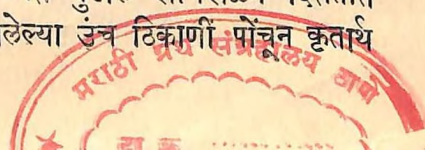
मनन करावयाला तरी खाद्य कांहीं पाहिजेच. आणि तें आपणांस तीन मार्गांनीं मिळवितां येतें. पहिला श्रवण. ज्या विषयाचें मनन करावयाचें त्याविषयीं विद्वान् व अनुभवी मंडळींकडून जेवढी मिळेल तेवढी माहिती मिळवावयाची. ज्ञान मिळविण्याचें श्रवणासारखें सुलभ साधन नाही. श्रवण कसें करावें आणि काय करावें याविषयीं दासबोधांत रामदासांनीं दशक ४ समास १ मध्ये विवेचन केलें आहे तें मूळांत वाचल्यानें स्पष्ट होईल. चर्चेचा समावेश श्रवणांतच करतां येईल. दुसरा उपाय वाचन. ग्रंथ म्हणजे ज्ञानभांडारेंच होत. असा कोणता विषय आहे कीं ज्यावर ग्रंथ नाही ? पाहिजे त्या विषयावर लहान मोठे ग्रंथ हल्लीं इतके सुबळक मिळतात कीं, वाचणाऱ्यानें मनांत आणलें तरी त्याचे सर्व वाचून व्हावयाचे नाहीत. इच्छा पाहिजे; मग ग्रंथांतून पाहिजे तेवढी माहिती निघू शकेल. ज्ञानकोश नांवाचे जे ग्रंथ असतात त्यांत सर्व विषयावरील ज्ञान सांठविण्याचा यत्न केलेला असतो. असा एक ज्ञानकोश मराठीभाषेमध्ये झालेला आहे तो तुम्ही नेहमीं पाहात जा. ज्ञानाचें

तिसरें साधन म्हणजे अवलोकन. स्थळोस्थळीं जाऊन देशवेश पाहून यावें. निरनिराळ्या लोकांच्या चालीरीति, देवधर्म, कल्पना, भाषा इत्यादिविषयीं माहिती अवलोकनानें होते. आणि म्हणूनच ग्रंथावलोकनासारखेंच हें अत्यंत उपयुक्त आहे. याप्रमाणें वाचन आणि अवलोकन ह्या साधनांनीं मिळविलेलें कच्चें ज्ञान मननाच्या अग्नीवर पक्कें शिजवावें. म्हणजे रुचकर, हितकर आणि पथ्य विचारांच्या पक्कानांचा आपणापाशीं भरपूर पुरवठा होईल आणि त्या पक्कानांचे सेवनामुळे, पूर्वी अज्ञानावस्थेंत बसत होते तसे संशयाचे हिसके पुढें बसणार नाहींत.

वर लिहिल्याप्रमाणें मननपूर्वक बनविलेल्या विचारांचें भांडार आपणांपाशीं सिद्ध झालें तरी तेवढ्यावरच आपण जगाचे व्यवहारांत उडी घालूं नये. आपला स्वतःचा विचार, आपण केव्हांहि मनांतून सोडूं नये. परंतु व्यवहारांत जेव्हां आपणांस वागावें लागतें तेव्हां आपल्या विचारांप्रमाणेंच तंतोतंत वागतां येत नाहीं. कारण व्यवहार हा आपल्या एकट्यावर अवलंबून नाहीं. तेथें दुसऱ्यांशीं संबंध पडतो तेव्हां दुसऱ्याचा विचार मग तो पक्का असो किंवा कच्चा असो, तो अनुकूल असो किंवा प्रतिकूल असो, आपणांस लक्ष्यांत घेणें अगत्याचें होतें. व्यवहार म्हणजे आपल्या व दुसऱ्यांच्या विचारांची बेरीजवजाबाकी होय. कधीं आपले व दुसऱ्यांचे विचार मिळाले तर विचारांची उत्तम मिळवणी किंवा बेरीज झालेली दृष्टीस पडते; उलट, कधीं आपले व दुसऱ्यांचे विचार तसे न मिळतील मग त्यांची वजाबाकी करून कधीं बाकी शिल्लक उरवावी लागते. ही बेरीजवजाबाकी करतांना फारच सावधगिरी ठेवावी लागते. आपला विचार किंवा तत्त्व याला तर ढका न लागेल यासाठीं जिवापाड

जुपलें पाहिजे. परंतु दुसऱ्यांच्या विचारालाहि आपण अवश्य तेवढा मान देणें हेहि आपलें कर्तव्य आहे. न्यायानें परविचाराचा पाडाव करावा, परंतु जबरदस्तीनें तसें करणें हें योग्य होणार नाही. कोणी तिसऱ्याचेच विचार आपल्या डोक्यावर घेऊन जाणारे असतात. त्यांची मात्र विशेष काँव करावी असें मला वाटत नाही. असा हा व्यवहाराचा विषय मोठा नाजूक आणि फार जबाबदारीचा आहे. यांतून आपली वाट आपण मोठ्या सावधगिरीनें चालली पाहिजे. म्हणूनच श्रीसमर्थानीं ' तिसरें तें सावधपण सर्व विषयीं ' असा अतिशय महत्त्वाचा इशारा आपणांस देऊन ठेवला आहे. तरुणवयांत मनुष्य नेहेमीं घरंगळण्याचा फार संभव असतो. कारण तारुण्य हा एक मोठा चढ आहे. तो चढतांना शरीर आंवरून आणि बळ सांवरूनच चाललें पाहिजे. कारण या चढाच्या एका बाजूला भयंकर खोल कडा आहे. ज्याचा पाय निसटेल किंवा जो बेसावध राहिल तो, न जाणों एकदम खालीं कोसळून पडेल. यासाठीं अनुभवाची काठी हातांत नेहेमीं तयार ठेवावी म्हणजे घरंगळण्याची भीति नाही.

आपला स्वतःचा अनुभव हा जसा आपणांला व्यवहारांत उपयोगी पडतो तसाच दुसऱ्यांचा अनुभवहि आपल्या पुष्कळ उपयोगी पडतो; मागिलाचा अनुभव हें एक महत्त्वाचें भांडवल जगाच्या बाजारांतील व्यवहारांत आपण भरपूर कमवून ठेवलें पाहिजे. 'पुढिलांस टेंच मागचा शहाणा' ही म्हण सर्वास ठाऊकच आहे. जुन्या अनुभवालाच इतिहास हें प्रौढ नांव आहे. तो जसा आपणाला येणाऱ्या अडचणींतून आपल्याला वाट दाखवतो तसाच आपल्या मनांत मोठा विश्वास उत्पन्न करून आपणांला तो धीरहि देतो. आपणांला त्या अनुभवप्रकाशानें जसे पुढील खांचखळगे दिसतात तसेंच दूर अंतरांवर आपल्या नेमलेल्या उंच ठिकाणीं पोचून कृतार्थ

झालेल्या मंडळींचेहि दर्शन तो आपणांस करवितो. एवंच काय कीं, स्वतःचा विचार मुख्य ठेवून त्याला व्यवहारांत दुसऱ्यांचा विचार व आपला आणि इतरांचा अनुभव यांच्या योगानें अवश्य ती मुरड घालूनच आपला मार्ग आपण आक्रमिला पाहिजे. तरुणांच्या ठिकाणीं वृद्धांना हेवा वाटण्यासारखा जो एक गुण असतो तो म्हणजे उत्साह. तरुण म्हणजे उत्साहाचा जिवंत पुतळा होय. परंतु या उत्साहाला भलतेंच रूप एखादें वेळीं येतें. उत्साह म्हणजे उता-वीळपणा नव्हे.

उत्साह भरपूर हवा; उतावीळपणा अगदीं नको. तरुणांच्या अंगांतील उत्साहरूपीं एंजिनाला जगांतील अनुभवरूप दाब ऊर्फ खरडी लाविली पाहिजे. दाब मात्र बेताचा पाहिजे. तरुण जोवर नीट सरळ चालत आहे तोंवर म्हणजे त्याची गाडी सपाटीवर असतां दाब लावण्याचें प्रयोजन नाहीं. त्यावेळीं दाब नुसता जवळ असावा परंतु ती गाडी उतरणीवर किंवा चढणीवर जाउं लागली तर मार्गेंपुढें पाहिजे असेल तेथें आणि पाहिजे असेल तसा दाब लावलाच पाहिजे.

येथवर जें बोलणें केलें त्यांत सर्व तरुण सारखे धरून बोललों; परंतु हाताचीं पांचीं बोटें सारखीं कोठें असतात ? कांहीं अधिक कांहीं उणें हा सृष्टीचा न्याय चोहोंकडे दिसून येतो. वर बुद्धि वाढवावी म्हणून सांगितलें पण ती तरी सर्वांच्या वांढ्याला सारखी आलेली असते काय ? कोणी जात्याच फार तीव्र बुद्धीचा असतो तर दुसरा अगदीं मंद बुद्धीचा असतो. बुद्धी राहिली, शरीरबल तरी सारखें आहे म्हणावें, तर तसेंहि नाहीं. कोणी अशक्त, कोणी रोगी, कोणी लुला; कोणी पांगळा असा भेदभाव तेथें हि दिसतो. मग

याची तोड काय ? आहे, याचीहि तोड श्रीसमर्थानी एके जागीं फार नामी सांगितली आहे ते म्हणतात:-

रूपलावण्या अभ्यसितां न ये ।

सहजगुणास न चले उपाये ।

कांहीं तरी धरावी सोये ।

अगांतुक गुणाची ॥ द. १४।७ ॥

तोड म्हणून इतकीच कीं, जें मुळांत देणगींतच नाही त्याबद्दल रड-
ण्यांत तात्पर्य नाही. मात्र जें आहे तें वाढविण्याची कामगिरी आपण
मनोभावे केली पाहिजे. आपण प्रयत्न केले तर जें दिलें आहे त्यावर
वाढीदिढीचा व्यापार होऊं शकेल आणि असा प्रयत्न करणें हेंच
आपलें काम. रंग, रूप, लावण्य हीं प्रयत्नानें कशीं मिळतील ;
समर्थ लिहीतात:-

काळें माणुस गोरें होय ना ।

वनाळास (वण आलेल्यास) येत चालेना।

मुक्यास वाचा फुटेना । हा सहज गुण ॥

परंतु मुक्यास खाणाखुणा शिकून काम भागवितां येईल. आणि तें
करणें त्याच्या स्वाधीनचें आहे. मुळची वाणी पुष्कळ गोड दिली
असली आणि जर आपण अपशब्द उच्चारून ती विटाळली तर तो
वाणीचा बिचारीचा काय दोष ? वाचावयाच्या कामाचा चांगला
ग्रंथ कोणी जर चुलीखालीं लावला तर दा दोष कोणाचा ? आपल्या
घरीं पारिजातक लावण्याचें भाग्य अपल्यास नाहीं मिळालें, म्हणून
काय शेजाऱ्याकडून दोन फुलें मागून आणून आपण देवास वाहूं
नयेत ? आणि तीं हि न मिळालीं तर काय देवपूजा करूं नये ?

हा बारीक विचार आहे पण महत्वाचा आहे, तो ज्याला समजला आणि याहूनही मुद्याची गोष्ट म्हणजे जो त्याप्रमाणे वागला तोच धन्य खरा. श्रीसमर्थ म्हणतात:-

समजले आणि वर्तले । तेचि भाग्यपुरुष झाले ।

यावेगळे उरले । ते करंटे पुरुष ॥

बुद्धि, शक्ति, रूप, रंग यांत मनुष्यामनुष्यांत भेद आहे. पण माणुसकी ही तर सर्वांच्या वांट्याला सारखी आलेली आहे ना ? तेथे काय भेद आहे ? खरी माणुसकी ही कांहीं लहान क्षुद्र देणगी नाही. पशु, पक्षी, कीटक वगैरे झाडून साऱ्या सचेतन सृष्टींत फक्त मनुष्याच्या वांट्याला जी अमोल देणगी आलेली आहे ती म्हणजे बुद्धीला चिकटून आलेले जें अंतःकरण तें. त्याची जोड सर्वास सारखीच आहे. तें अंतःकरण थोर करणें हें सर्वास साधेल. मात्र प्रयत्न पाहिजे, तळमळ पाहिजे. श्रीतुकोबाराय म्हणतात:-

मिरासीचें म्हणू सेत । नाहीं देत पीक उगें ॥

उगाच आपलें आमचें वीस पिढ्यांचें शेत आहे असें म्हटल्यानें कांहीं पीक येत नाही. त्याला कष्टमशागत लागते. तसेंच आपल्या मिरासीच्या अंतःकरणांतली माणुसकीची ज्योत आपण सतत फुलविली पाहिजे. मनाचा झाडा वारंवार घेतला पाहिजे. मन वारंवार झटकून त्यावरील केरकचरा काढला पाहिजे.

तेव्हां तें माणुसकीचें अधिष्ठान जें अंतःकरण तें तेवढें पवित्र आणि निर्मळ ठेवा आणि कसून प्रयत्न करा. मग सहजगुणांची कोताई असली तरी अगांतुक गुणांचा संग्रह चांगला भारदस्तसा तुम्हांला करितां येईल. या मुद्याच्या गोष्टींवर लक्ष्य ठेवा, आणि एवढी जोड करून घेतलीत तरच तुम्ही खरे विद्यार्थी ! नाही पक्षां उगाच रिकाम्या डामडौलांतच गढून नासून जाल. शरीराचा शृंगार मोहक वाटतो खरा आणि त्यासाठीं तरुणांचें मन फार हांवरें झालेलें असतें. अनुकूल पडेल त्यानें शरीर शृंगारलें तर त्यांत कोणाचें कांहीं वेंचत नाही. पण या बाह्यशृंगारांत खरी सार्थकता नाही. ती आहे अंतःकरणाच्या शृंगारांत. म्हणून म्हणतो आपलें मन स्वच्छ आणि शोभिवंत करा. खरें लावण्य, खरें रूप त्यांत आहे. तें अस्सल नाणें आहे, बाकी सारा नकली बाजार आहे. हें धोळखूनच समर्थानीं विचारलें आहे:—

चातुर्ये शृंगारे अंतर ।

वस्त्रे शृंगारे शरीर ।

दोहिमधे कोण थोर

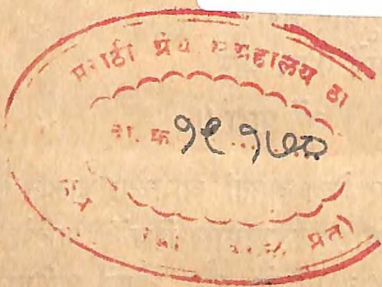
बरे पाहा ॥

असो ! याप्रमाणें विचार केला असतां आजच्या काळांत तुम्ही तरुणांनीं (१) प्रथम विचार करावयास शिकलें पाहिजे, हें आपलें पहिलें सूत्र ठरलें, (२) दुसरें सूत्र म्हणजे स्वविचाराला आणि स्वानुभवाला परविचाराची आणि अनुभवाची जोड दिली पाहिजे. याप्रमाणें विचार व अनुभव यांच्या दुलग सांगडीवर हा

जगांतील व्यवहारसमुद्र ओलांडीत असतां (३) तिसरें सूत्र हें लक्ष्यांत धरावयाचें कीं सहज गुणांविषयीं आपण पंगु असलों तरी आगतुक गुण मिळवून आपलें अंतःकरण थोर करून आपण भाग्यपुरुषाची महनीय पदवी प्राप्त करून घेणें आपलें कर्तव्य आहे आणि त्यांत यश मिळविणें हेहि आपलेंच मत आहे.

REFBK-0019170

साहित्य समालोचन

(वार्षिक अहवाल)

(लेखक—श्री. गो. गो. अधिकारी)

दरसाल मराठीतील शेकडों पुस्तकें प्रसिद्ध होतात. त्यांपैकी चांगली कोणती, कोणत्या पुस्तकांत कोणते विशेष गूण आहेत, आपली वृत्त-पत्रे कशी आहेत, संमेलनें किती झालीं, कशीं झालीं, या सालांत कोणत्या विषयावर वादविवाद झाले, यावर्षी साहित्य वृद्धीचे दृष्टीनें कोणत्या अडीअडचणी उभ्या राहिल्या इत्यादी महत्त्वाच्या मुद्यांची चर्चा या पुस्तकांत केली आहे. किंमत एक रुपया.

दरसाल 'साहित्य समालोचन' प्रसिद्ध होतें.

प्रकाशक

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था

मुंबई नं. ४